MARULIĆEVA DEMONOLOGIJA

B r a n k o J o z i ć

UDK: 821.163.42.09 Marulić M. : 235.2
235.2 : 821.163.42.09 Marulić, M.-9

Branko Jozić
Marulianum
S p l i t
branko.jozic@public.carnet.hr

Dok prirodno teži ka sreći, iskustvo zla – koje se povezivalo sa zlim bićem (demonom, Sotonom, đavlom) – čovjeka tjera da nađe odgovor na taj problem. U antici, pa onda srednjem vijeku, a i kasnije, posvuda se vidjelo đavla, njegovo djelovanje i zasjede. Marulić kao moralno-didaktički autor nipošto nije mogao izbjeći pitanja o zlu i Sotoni. U odužem razmatranju o đavlu u *Evanđelistaru* (čak jedanaest poglavlja Treće knjige) zrcali se, dakako, kršćanski svjetonazor. Tu Marulić odgovara na glavna pitanja o naravi đavla, o njegovu podrijetlu, moći i djelovanju te o njegovoj konačnoj sudbini. Podrobniju raščlambu organizira oko različitih naziva đavla, koji se susreću u Svetom pismu, pa alegoriziranjem ukazuje na njihova svojstva, poroke, djelovanje i učinke.

Posebnu pozornost privlači Marulićev odgovor na pitanje zašto je stvoren đavao, pri čemu je naizgled upao u krivovjerje pišući da je »providnost previšnjeg Stvoritelja svijeta, stvorivši mnoga dobra, zapovjedila da nastanu i neka njima protivna zla zato da bi dobra u usporedbi sa zlima učinila poželjnijima«. Začuđuje tvrdnja da je zlo Božje djelo, a postavlja se i pitanje kako je to promaknulo cenzuri. Moguće objašnjenje jest da je u Marulićevo doba bio općenito prihvaćen Origenov odgovor na Celzov prigovor, prema kojem Bog nije stvorio zla u doslovnom smislu, nego su ona posljedica njegovih glavnih djela, pri čemu se misli na tjelesna i izvanjska zla kojima se Bog služi u pedagoške svrhe. Marulić, dakle, prenosi tradicionalno kršćansko učenje, služeći se formulacijama prethodnih crkvenih pisaca; međutim izborom građe i načinom njezina organiziranja tom složenom izlaganju on daje autorski pečat.

Ključne riječi: Marko Marulić, *Evanđelistar,* zlo, đavao, demonologija

Demon / đavao igrao je i igra iznimno značajnu ulogu u životu pojedinca i društva, i to u svim kulturama, zadirući u najosjetljivije područje. Naime, slobodno možemo reći da se sve unutar elipse ljudske egzistencije vrti oko dva žarišta: jedno je prirodna čežnja za srećom, a drugo iskustvo zla i patnje. Tako se čitava povijest može promatrati pod vidom trajnog napora da se izbjegne ovo drugo (zlo), a postigne ono prvo (sreća). Pri tome su djelovanju demona (đavla, zloduha, Sotone...) pripisivane razne nevolje koje su pogađale pojedinca i zajednice (bolesti,

epidemije, ratovi, kao i prirodne kataklizme: potresi, poplave, erupcije...), a držalo se i da su čovjekovi zločini počinjeni pod njegovim utjecajem.

Marulić je u prvom redu moralno-didaktički autor koji svojim pisanjem želi poučiti kako živjeti blaženo, kako doći do sreće.[1] Pri tome nije mogao izbjeći pitanja o Sotoni.[2] U svojem viđenju đavla on, dakako, zastupa kršćansko stajalište i u kulturološkom i u teološkom smislu. Kršćanska se pak teologija od samih početaka suočavala s teškim pitanjem: ako je Bog sveznajući, svemoguć i dobar, a ujedno je i tvorac svega, otkuda onda zlo na svijetu i kako ga izbjeći te postići sreću?

Kršćanska demonologija, oslonjena na novozavjetne izvještaje o Isusovoj nadmoći nad zlodusima (usp. *Mt* 4,24; 8,16; 9, 34; *Mk* 1,23 i dr.) i na navještaj njegove konačne pobjede (usp. *Iv* 12,31), razvijala se na tragu židovske, točnije rečeno kumranske predaje, ali i pod utjecajem grčke misli te istočnjačkih dualističkih učenja. Od drugog stoljeća, suočeno s gnostičkim dualizmom, crkveno učenje odbacuje ideju o dva suvječna i suprotstavljena počela (prema nekim učenjima vidljivi bi svijet bio stvorenje negativnog počela). Nema crkvenog oca koji se nije pozabavio ovom temom. Oni izričito tvrde da je đavao Božje stvorenje, izvorno stvoreno dobro, i nije zlo po svojoj naravi, već po svom slobodnom izboru, po svojoj oholosti i pobuni protiv Boga i njegova plana.[3] Poseban doprinos artikuliranju kršćanske demonologije dali su apologeti, koji ne osporavaju postojanje i moć demona, pa i da čine čudesa.[4] Naprotiv! Oni upozoravaju kako demoni na sve načine nastoje čovjeka udaljiti od Boga i omesti podlaganje svijeta Kristu, ističući ipak nadmoć Krista i kršćana – svetaca nad njima. Počevši od Origena duhovni su pisci čitav život vjere vidjeli upravo kao vojevanje protiv demona (*militia Christi*), ističući nužnost odbacivanja *pompa diaboli*.[5]

---

[1] Tako mu je intoniran gotovo sav opus, a ne samo djelo znakovita naslova: *De institutione bene beateque uiuendi*. Na tragu Pavlova izraza »Naša je pak domovina na nebesima« (*Fil* 3,20) istinsku sreću on vidi tek u nebeskom blaženstvu (usp. i *Poslanica Diognetu* 5,5; 9, u: Tomislav J. Š a g i - B u n i ć, *Povijest kršćanske literature I*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1976, 287). Primjerice, u *Tumaču uz natpise starih*, spisu kojem tematika nije primarno religijska, čitamo: »Izvan zemlje, dakle, izvan staza godine i Sunca valja tražiti ljudsku sreću. Nju svemogući Bog onima koji žive pobožno i pravedno daruje ponad nebesa, neprestanu i vječnu« (usp. Bratislav L u č i n, *Marulićev opis Splita*, Književni krug Split – *Marulianum*, Split 2005, 27).

[2] Koliko mi je poznato, do sada se temom đavla kod Marulića bavio jedino Vinko G r u b i š i ć u tekstu »Životinjske naravi demona u Marulićevu *Evanđelistaru* u odnosu na srednjovjekovne bestijarije«, CM XII (2003), 47-58; on je, dakle, uzeo u razmatranje samo *Euang*. 3,12.

[3] Ponovno rasplamsavanje dualističkih učenja u srednjem vijeku ponukalo je Četvrti lateranski sabor (1215) da ponovi tradicionalne otačke tvrdnje: »Đavle naime i druge demone Bog je stvorio po naravi kao dobre, a oni su postali zli po sebi. Čovjek je pak sagriješio na poticaj đavla«. (H. D e n z i n g e r – P. H ü n e r m a n n, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, UPT, Đakovo, 2002, 225).

[4] Usp. *O državi Božjoj* 22,10 (preveo Tomislav Ladan), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996, 351.

[5] Od starine sve do danas novokršteni se moraju odreći Sotone i njegova sjaja, tj. idolatrije u svim njezinim pojavnostima. Usp. T e r t u l i j a n, *De spectaculis* 4; *De corona* 3;

Već u antici, pa onda osobito u srednjem vijeku, a i kasnije, posvuda se vidjelo đavla, njegovo djelovanje i njegove zasjede. Međutim, strah od demonske sile nije bio ograničen samo na ovozemaljsku egzistenciju: naprotiv, vjerovalo se da ta sila može negativno odrediti i čovjekov zagrobni život, tj. strmoglaviti ga u vječnu nesreću. Osobito se kritičnim smatralo trenutak smrti, a i putovanje iz ovog života u vječnost bilo je opasno zbog đavolskih zasjeda. To objašnjava pojavu brojnih djela za obračunavanje s magijom[6] kao i priručnika priprave za smrt naslovljenih *De arte bene moriendi*.[7] Nepregledna je literatura gdje je demon / đavao tema ili je jedan od značajnih aktera razmatranja o zlu i sreći: tako je u mnogim teološkim i moralističkim raspravama, kompendijima, propovjedničkoj i dušobrižničkoj literaturi, polemičkim djelima, »enciklopedijskim« zbirkama svakovrsnih znanja, sve do književnih djela kao što su Danteova *Božanstvena komedija* i Miltonov *Izgubljeni raj*. Sva su ta djela snažno utjecala na formiranje predodžaba o demonskom svijetu. U tom je smislu istaknuti *Zlatnu legendu* Jacopa da Varazze, koja, podastirući primjere svetaca, a slijedeći obrazac što su ga afirmirali već apologeti, iznosi primjere pobjede kreposnih osoba, svetaca, nad demonima, odnosno đavlima. Njihov je sukob prisutan skoro na svakoj stranici *Legende*, djela koje je Marulić čitao i recipirao.[8]

Marulićevo zanimanje za ovu temu odražavaju s jedne strane brojni ekscerpirani ulomci u *Repertoriju* uz natuknice *demon* / *diabolus* / *Lucifer* / *Satana*, dakako iz biblijskih knjiga, i iz spisa crkvenih otaca Laktancija, Jeronima, Augustina, Origena, ali i iz djela Platona, Plutarha, Diogena iz Laerte. Svekoliko njegovo pisanje izdanak je duge teološko-moralističke tradicije pa stoga i na razini sadržaja i na razini izričaja ne bi trebalo očekivati nekakve novine; međutim, ipak ima nešto neobično, o čemu će biti riječi nešto kasnije.

U *Instituciji*,[9] sukladno namjeni djela i predmnijevanom čitateljstvu, Marulićev je govor vrlo plastičan, prikladan da djeluje na čitateljevu maštu i motivaciju. Po uzoru na *Zlatnu legendu* uglavnom donosi primjere koji pokazuju kako se sve đavao preobražava i na koje načine napastuje svece. Samo u 6. knjizi opširnije

---

Ambrozije, *De mysteriis* 2,7. Inače, oci su manifestacije poganske religije (idolatriju, mitologiju, praznovjerje, igre, divinizaciju) vidjeli kao posljedicu djelovanja demona.

[6] Usp. primjerice Jakob Sprenger i Heinrich Institoris, *Malleus maleficarum*, 1519; Girolamo Menghi, *Compendio dell'arte essorcistica et possibilità delle mirabili, et stupende operationi delli demoni, et dei malefici, con li rimedij opportuni alle infirmità maleficiiali*, Bologna, 1586.

[7] Pod tim ili sličnim naslovom svoje djelo su (u više ponovljenih izdanja) objavili: Dominicus Capranica (1478); Jacobus de Jueterbog (de Clusa) (1492); Roberto Bellarmino (1620); Joachim von Beust, *Enchiridion de arte bene beateque moriendi* (1599); Balthasar Hamerer, *Salvus conductus in coelum sive ars bene et imperterrite moriendi* (1626); Eustachius (de Rosario) (1673); Joachim Hildebrand, *Veteris ecclesiae ars bene moriendi* (1720) i dr.

[8] O recepciji *Legende* u Marulićevoj *Instituciji* vidi Brenda Dunn-Lardeau, »L'originalité de l'écriture hagiographique humaniste et pré-tridentine dans le *De bene beateque vivendi institutione per exempla sanctorum* (1498) de Marko Marulić«, CM X (2001), 63-76. Usp. i bilješke uz prijevod *De duodecim apostolis*, LS, 263-293.

[9] Usp. osobito poglavlja 5,7; 6,2; 6,13.

govori o posljednjim stvarima, o pojavi Antikrista i snažnijem djelovanju đavla u svrhu otpada od vjere te o konačnom ishodu – slavi pobjednika u kreposti te propasti đavla i njegovih slugu. Isto viđenje đavla, koji »na zlo hlepi«[10] te muči dušu razabire se i u njegovim hrvatskim stihovima.[11]

Da je temu smatrao važnom, posebno pokazuje čak jedanaest poglavlja *Evanđelistara* (3,9-19). Demonološki odsječak smješten je između govora o dvama vidovima čovjekova života: duhovnom i tjelesnom, odnosno društvenom; prethode mu, dakle, razmatranja o mudrosti, a slijede o tjelesnosti, društvenom životu i materijalnim dobrima; i na jednom i na drugom području čovjek je izložen kušnjama.[12] Marulićevo ulančeno izlaganje u jedanaest poglavlja sažeto predstavlja doktrinarni i moralističko-parenetski aspekt onodobnoga kršćanskog učenja o đavlu. Tu on odgovara na glavna pitanja o naravi đavla, njegovu podrijetlu, moći i djelovanju te o njegovoj konačnoj sudbini.[13] Prije podrobnije raščlambe, ono bitno pisac je sažeo u jednoj rečenici:

> Demoni su, dakle, duhovi željni da škode, u kojih nema pravednosti, poneseni od oholosti, previjani u lukavosti, koji borave između neba i zemlje dok naposljetku ne budu odgurnuti u pakao da bi otišli toliko niže koliko su se više kušali uzdići.[14]

Moć demona nadilazi ljudske sile; samo vlastitom snagom nitko mu se ne može oduprijeti, čak ni velikani vjere poput Abrahama, Mojsija, Davida, Ivana Krstitelja i apostolâ, pa je neophodna Božja pomoć. Marulić navodi kako ga Sveto pismo naziva Behemot i Levijatan – tj. slon i kit, nazivima najkrupnijih kopnenih i vodenih životinja, čime Pismo »označuje vrlo veliku snagu demonovu koja bi, dakako, sve ljudsko uništila da je ne steže uzda volje Božje«.[15] Štoviše, kao da je Marulić na tragu Augustinova predestinacionizma kad piše kako demoni nemaju

---

[10] *Govoren' je duše osujene i odgovor Isusov*, PR, 167.

[11] Primjerice *Dobri nauci*, 10; 249; 294; *Od začetja Isusova*, 25-29; 99; *Govor duše osujene i odgovor Isusov*, 79; 101-104; *Poklad i Korizma*, 57 itd. (PR, 78, 85-86; 154, 156; 167-168; 192)

[12] Pišući o dvjema vrstama kušnja s različitom svrhom, navodi kako Bog kuša da bismo se dokazali valjanima, a tijelo i đavao napastuju nas da bismo sagriješili.

[13] Iz naslova poglavlja Treće knjige razvidan je sadržaj i struktura njegova izlaganja: 9. »O prirodi demona«; 10. »Zašto je stvoren đavao«; 11. »O vlastitim imenima demona«; 12. »O životinjskim imenima demona«; 13. »O imenima demona po visokim javnim naslovima«; 14. »O imenima demona po neslužbenim osobama«; 15. »O nazivanju demona po neživim stvarima«; 16. »Neizbježno je trpjeti napasti, napose u početku obraćenja«; 17. »O dvjema vrstama kušnja«; 18. »Đavlu je umanjena moć«; 19. »Kako se pobjeđuje đavlova kušnja«.

[14] Ev I, 286.

[15] Ev I, 287-288. Ovdje se prepoznaje utjecaj protupelagijevskoga mišljenja o nužnosti Božje milosti. Uvjerenje o golemoj đavlovoj moći bilo je opće mjesto; registriano je u brojnim sentencijama i komentarima, primjerice: *... non potest nisi per illam (gratiam gratum facientem) erui a potestate diaboli: ergo sine illa non potest ipsum devincere... igitur absque gratia gratum faciente impossibile est de diabolo triumphare* (usp. S. Bonaventurae Bagnoregis *Commentaria in Quatuor Libros Sententiarum Magistri Petri Lombardi*, lib. II, dist. 28, art. 3; 5*;* Opera Omnia S. Bonaventurae, Vol. 2, Ad Claras Aquas, 1885, 678).

vlast nad svim ljudima, »nego samo nad onima koji su *mrak*. A nad onima koji su *svjetlo* nemaju nikakva prava osim da ih kušaju i potiču na grijeh«.[16] U konačnici, njihova je moć tolika koliko dopusti Bog, koji se služi njihovim radom da zle kazni, a čestite provjeri, pa da zasluže još veće nagrade.[17]

U razvijanju misli Maruliću je polazište i uporište Sveto pismo (u samim evanđeljima je naglašen sukob Krista i Sotone – zloduha), ali on se, razumljivo, služi i djelima kasnijih pisaca slijedeći ih s obzirom na sadržaj, a katkad i s obzirom na strukturu izlaganja. U tom je smislu posve blizak djelu *Compendium theologicae veritatis*[18], gdje je najprije dana definicija demonâ, a onda su nanizana njihova različita imena s kratkim tumačenjem njihova značenja, izvedenim na temelju etimologije. Kaže, naime, da sama imena pokazuju njihove raznovrsne poroke.[19] Na taj način i Marulić organizira svoje izlaganje u pet poglavlja *Evanđelistara*. Navodi različite nazive đavla, koji se susreću u Svetom pismu, alegoriziranjem ukazuje na njihova svojstva, djelovanje, poroke i učinke, te zaključuje: to je »onaj koji ima tisuću imena i koji zna tisuću vještina da škodi«.[20] Etimološki su mu izvodi veoma bliski Jeronimovima (*De nominibus Hebraicis*), koji se pak služio Filonovim djelom *Hebraicorum nominum, eorumque etimologias*. Međutim, neke su formulacije sličnije Origenovima ili onima Nikole od Lire.[21] No i u strukturi i u

---

[16] Ev I, 286-287; Augustin tvrdi da đavao ne može zavesti one što su predodređeni za život vječni (usp. *O državi Božjoj*, 20,7,3).

[17] To je bilo opće mišljenje, koje se oslanjalo na tumačenje Jobova slučaja. Usp. *O državi Božjoj*, 2,23,2: »Samo toliko mogu koliko im se dopusti po skrovitoj namisli Svevišnjega« (usp. i 8,24,3; 7,35).

[18] *Compendium theologicae veritatis* nalazim objavljen i pod imenom Alberta Velikog (Venetiis, apud Iacobum Piccianum, 1568) i pod imenom sv. Bonaventure (*Opera omnia*, cura et studio Adolphe Charles Peltier, Ludovicus Vivès, Parisiis, 1866). Tu je u pogl. XXVI. najprije rečeno što su demoni, a zatim su nanizani nazivi i njihovo tumačenje: *Daemones sunt spiritus impuri, humani generis inimici, mente rationales, in nequitia subtiles, cupidi nocendi, per superbiam tumidi, semper in fraude novi; immutant sensus, inquinant affectus, vigilantes turbant, dormientes per somnia inquietant, morbos inferunt, tempestates concitant,... super bonos dominari appetunt,... semper fini hominis insidiantur...* (nav. izd., sv. 8, 101-102). Marulić, u čijem se oporučnom popisu knjiga nalazi i naslov *Compendium theologię* (usp. CM XIV [2005] 38), postupa slično, samo što je kod njega definicija kraća, a raščlamba po imenima ekstenzivnija.

[19] Usp. Ev I, 291. Slično u *Compendium theologicae veritatis* (1568, 143) čitamo: *Multipliciter vero diabolus nominatur per quod & proprietates suae cognoscuntur* - »A đavao se pak naziva mnogostrukim imenima, po kojima se spoznaju i njegova svojstva«. Takav je postupak bio općeprihvaćen, a zacrtao ga je, čini se, sveti Jeronim: tumačeći parabolu o dva sina, on piše o tome kako se sve đavao naziva: *Quem nunc inimicum hominem, nunc judicem iniquitatis, nunc draconem, nunc Satan, nunc malleum, nunc perdicem, nunc Belial, nunc rugientem leonem, nunc Leviathan, nunc Thaninim, nuc Behemoth, et multis alliis vocabulis Scriptura cognominat* (Hier. *Epist*. 24,11; *PL* 22,384).

[20] Ev I, 301.

[21] U Franjevačkom samostanu na Poljudu u Splitu čuva se *Biblia cum Postillis Nicolai de Lyra* (Venetiis 1489) iz Marulićeve osobne knjižnice. Uz opširne Lirine komentare Knjige o Jobu (sv. II, ff. 103v-104v i dalje), što je u patristici i skolastici temeljni tekst razmatranja o đavlovu napastovanju, uočljive su brojne Marulićeve intervencije: podcrtavanja i marginalne bilješke. Dakle, i taj je komentar bio jedan od njegovih izvora. O Marulićevim

alegorijskoj primjeni etimološkog značenja pojedinih naziva razabire se Marulićev autorski doprinos (napose u postupcima amplifikacije i redukcije), pa se zaključuje kako on nije slijedio samo jedan izvor. Za ilustraciju donosimo nekoliko primjera, premda oni ne iscrpljuju sve izvore kojima se mogao služiti:

Jeronim (*De nominibus Hebraicis*)	***Compendium theologicae veritatis* (c. 26)**	**Nikola od Lire (*Biblia cum Postillis*)**	**Marulić (*Euang.* 3,11)**
	Diabolus dicitur a dia, quod est duo, & bolus, quod est morsellus, quia duo occidit, scilicet corpus, & animam.		Diabolus appellatur, quia peccatorum accusator est. Quem enim Gręci diabolum, eum nos criminatorem dicimus.
	Item vocatur daemon, id est sanguineus, & hoc propter peccatum: vel sciens, quia viget triplici scientia.		Demones uocantur, non quia daemones, id est, scientes sint, sed dimenin, ut Eusebius inquit, hoc est, terrere consueuerunt.
Sathan, contrarius, sive adversarius; adversarius, sive transgressor; callidissimus adversarius et inveteratus dierum malorum... (*PL* 23, 819; 843; 855; 962) Zabulon, habitaculum eorum, vel jusjurandum ejus, aut habitaculum fortitudinis, vel fluxus noctis (*PL* 23, 772)	Satanas, id est aduersarius, unde Pe(trus): Adversarius vester diabolus &c.		Sathanas et Zabulon Hebraicum est; hic fluxus noctis interpretatur, ille aduersarius, quoniam in tenebris sunt demonum opera et perpetuo odio persequuntur sanctitatem.
Leviathan, additamentum eorum	Behemoth, id est bestia, quia facit homines bestiales. Leuiathan, id est, additamentum eorum, qui peccata peccatis cumulant.	Behemoth ... et per hoc intelligitur q(uod) demon per elephantem significat(ur), delectatur et pascit(ur) in ho(min)ibus implicatis terrenis cupiditatibus... … leviatha(n) quod in hebreo sonat additamentu(m) eor(um) q(uia) notabil(ite)r excedit q(uan)titate(m) o(mn)ium alior(um) terrestriu(m) et	Beemoth et Leuiathan in historia Iob legitur, quos elephantum et cętum uocari diximus. Alter tamen proprie bestialis interpretatur, alter persequens eos; quasi enim ferocissima bestia nunquam ab hominum persecutione conquiescit.

marginalnim bilješkama usp. Franz P o s s e t, »The Illustrated *Biblia cum comento* from the Library of the Father of Croatian Literature, With Samples of his Marginalia«, CM XIX (2010), 141-161.

		marinor(um). igitur sub si(mi)litudine animalis ta(m) monstruosi p(rim)o o(ste)ndit(ur) ipse demon ab ho(m) i(n)e insup(er)abilis... (sv. 2, ff. 103v (a); 104 (o))	

Znajući da su pogani neke demone smatrali dobrima, a druge zlima, Marulić ih odlučno kvalificira kao isključivo negativne, tumačeći kako se nazivaju demonima ne što bi bili *daemones*, tj. oni koji znaju, nego po *dimenin*, tj. jer su navikli strašiti.[22] On podastire iscrpan niz naziva za đavla koji se nalaze u Svetom pismu; njihovo razmatranje raspoređuje po odgovarajućim poglavljima, u kojima uz pojedini naziv donosi etimološko značenje, a zatim tumačenje, odnosno obrazloženje tog naziva. Primjerice: Belijal se tumači »bez jarma ili bez gospodara« jer je on, ponijevši se u oholosti, rekao ... bit ću jednak Previšnjemu; Belzebub znači »bog muha« – premda svima namješta mreže, hvata samo muhe, tj. slabe; Faraon, kralj Egipta, onaj koji čini teškoće narodu Božjem, ne hoteći ga pustiti da prinese žrtvu Bogu, nego tražeći da služi njemu tjerajući ga na zemljane i blatne radove, itd.[23]

Posebnu pozornost privlači Marulićev odgovor na pitanje: zašto je stvoren đavao?[24] U skladu s temeljnom dogmatskim postavkama (Bog je Dobro i sve stvoreno izvorno bijaše dobro; usp. *Post* 1,1-28), a slijedeći otačke izričaje,[25] i on piše kako je đavao također izvorno bio stvoren dobar, kao anđeo Božji, ali je zbog grijeha bahatosti bio svrgnut s uzvišenog položaja i lišen uživanja vječnog blaženstva.[26] To se, dakako, nije dogodilo bez Božjeg predznanja, pa Marulić i

---

[22] Usp. Ev I, 286; 292. Marulić se izričito poziva na Euzebija, prenoseći njegovu argumentaciju i zaključak: samo ime, dakle, odražava ne da znaju, već da straše (usp. *Praeparatio evangelica,* 3,5; Coloniae 1688, 142). To je još prije tvrdio Origen u *Contra Celsum*, 5: *Vocabulum daemon non est medium... semper autem significat malos* (nav. prema Johanni Caspari Suiceri *Thesaurus ecclesiasticus e patribus Graecis*, Amstelaedami 1862, sv. I, 814). Marulić očito ne prihvaća skolastičko tumačenje prema kojem bi *daemon* značio *sciens, quia viget triplici scientia*, tj. jer mu je znana sadašnja i buduća narav te volja; usp. *Compendium theologicae veritatis* (1568, 144).

[23] Usp. Ev I, 292; 295; usp. *Compendium* ...,144.

[24] To je naslov 10. pogl. 3. knjige *Evanđelistara* (Ev I, 289-291).

[25] Pitanje je zaokupljalo sve crkvene oce. Primjerice, Bazilije Veliki piše homiliju *Quod Deus non sit autor malorum* (*PG* 31, 330-354); isto tvrde i Tertulijan u polemici *Adversus Hermogenemm*, 16; Hipolit u *Philosophumena*, 10,33; Dionizije Areopagit, *De divinis nominibus,* 5,34 i Leon Veliki u poslanici *Ad Turribium*, 6.

[26] Ev I, 290. Uzrok Sotonina pada oci vide u oholosti, u želji da neovisan o Bogu i sam bude kao on; mnogi također ističu njegovu zavist i zloću prema čovjeku (usp. Ireneј, *De Casu Diaboli;* Augustin, *O državi Božjoj,* 7,33; 14,11.2; 22,10. Apokrifni spis *Život Adama i Eve* ovako prepričava tu zgodu: Sotona »snažnim uzdahom reče: 'O Adame, zbog tebe sam izbačen iz svoje slave ... Kad je Bog u te udahnuo dah života i kad si bio stvoren na sliku Božju... došao je Mihael i sve anđele pozvao govoreći: Poklonite se slici Božjoj... A ja odgovorih: Neću se klanjati nižemu... Na to će Mihael: Ako mu se ne pokloniš, Gospodin Bog će se na te rasrditi. A ja rekoh: Ako se on na me rasrdi, ja ću svoje sjedište postaviti

postojanje zla smješta u ekonomiju spasenja: za pravednike korisno je imati protivnika čije će ih dodijavanje izvježbati za borbu, kako bi pobijedivši zavrijedili biti ovjenčani većom slavom.[27]

Čini se, međutim, da je Marulić prenaglasio potrebu za takvim protivštinama u svrhu postizanja veće milosti te da je čak skrenuo u krivovjerje pišući da je »providnost previšnjeg Stvoritelja svijeta, stvorivši mnoga dobra, zapovjedila da nastanu i neka njima protivna zla zato da bi dobra u usporedbi sa zlima učinila poželjnijima«.[28] Začuđuje izričita tvrdnja da je zlo Božje djelo, a postavlja se i pitanje kako je ta izjava promaknula cenzuri.[29] Moguće objašnjenje jest sljedeće: budući da se postojanje zla nije moglo osporavati, a isto tako nije se moglo odustati od dogme da je stvoritelj svega Bog (a on je dobar, sveznajući...), u nedostatku boljeg rješenja te aporije, unatoč osudama origenizma, prihvaćalo se Origenovo tumačenje.

Razumljivo da se mislilac poput Origena morao suočiti s pitanjem dobra i zla, tim više što se upustio u polemiku s vrlo vještim i upućenim protivnikom Celzom. Među inim prigovorima Celzo je upravio i jedan posve konkretan: kako je Bog mogao stvoriti zlo? Kao iznimni intelektualac Celzo svoje objekcije temelji na kršćanskom Svetom pismu, u ovom slučaju *Iz* 45, 7: »Ja stvaram mir i zla; Ja stvaram sreću i dovodim nesreću«.[30] Sažet Origenov odgovor glasi: Mi tvrdimo da Bog nije stvorio zla, zloću i djelovanje koje iz nje proizlazi. Bog nije stvorio zla u pravom smislu, nego su ona posljedica njegovih glavnih djela, kao u stolara, koji pri izradi kakva predmeta neizbježno proizvodi strugotine i piljevinu, ili u graditelja, uz čija se zdanja nađe također otpad od kamenja i prašine. Ako se misli na tjelesna i izvanjska zla, onda se dopušta da je Bog neka od njih stvorio da bi po njima neke ljude obratio i iscijelio one kojima su potrebna takva trpljenja. On stvara tjelesna ili izvanjska zla, čisteći i odgajajući one koji se nisu htjeli odgojiti zdravim naukom i poukom.[31]

Suočeni s istim pitanjem, i drugi crkveni oci razmišljaju slično. Laktancije se pita zašto je Bog htio da postoji i zlo koje mu je mrsko; zašto nije stvorio samo

---

iznad zvijezda nebeskih i bit ću sličan Svevišnjemu. I Gospodin Bog se rasrdi na me i progna me s mojim anđelima iz naše slave; zbog tebe bijasmo izbačeni iz našeg boravišta u ovom svijetu'.« (cit. prema: Romano P e n n a, *Povijesno-kulturno okruženje kršćanskih početaka: prokomentirana dokumentacija*, preveo B. Jozić, Naklada Bošković, Split, 2005, 66).

[27] Usp. Ev I, 303; 308; II, 313; usp. i *O državi Božjoj*, 11,17; 14,27; 20,8,2.

[28] *... cum multa bona condidisset, etiam mala quędam his contraria fieri iussit, ut bona malorum comparatione optabiliora redderet* (Ev I, 290; 647).

[29] *Evanđelistar* se ne nalazi na *Indeksu zabranjenih knjiga*. Jedina naznaka koja ukazuje na cenzuru jest rukom napisana bilješka »Prohivido« (»Zabranjeno«), na predlistu primjerka španjolskog prijevoda (Madrid, 1655), koju je uočio Francisco Javier J u e z G á l v e z (usp. »El *Evangelistarium* en Espana y el *Evangelistario* espanol de 1655«, CM XIX [2010], 255).

[30] *Ego Dominus, et non est alter: formans lucem et creans tenebras, faciens pacem et creans malum: ego Domunus faciens omnia haec* (*Iz* 45,6-7).

[31] Usp. O r i g e n, *Contra Celsum*, 6,54-55; *Opera omnia*, ed. J.-P. Migne, Parisiis, 1857 (PG 11, t. I, 1382-1383).

dobro pa da nitko ne griješi čineći zlo? Odgovara kako kreposti ne bi moglo biti da nije stvorio različitost i da nema međusobnog ogledanja. Bez protivština, vrlina ne bi došla do izražaja i bez hvatanja u koštac s njima ne bi se usavršila ni utvrdila.[32] Slično razmišlja i Augustin, koji vidi dvostruki razlog postojanju zla: prvo, da uspoređena s njim dobra budu pohvalnija i nama draža jer se protivno stavljeno jedno pored drugog više ističe; drugo, jer se premudri i svemoćni Bog i zlima može poslužiti za odgajanje i kažnjavanje.[33]

Podrazumijevajući da zlo nije Bogu suvječno, njemu suprotno, ni jednako moćno počelo, nego da mu je podređeno, Marulić prihvaća spomenuta tumačenja opstojnosti zla.[34] Njegov govor o zlu nije ontološki, već funkcionalistički - moralistički: korisno je imati protivnika, da bi dobra u usporedbi sa zlima učinila poželjnijima; đavao je zato stvoren da bismo, ozlojeđeni njegovom gadošću, većma težili da budemo primljeni u društvo anđela.[35] Poput Laktancija,[36] možda neoprezno konstatira da je Bog, stvorivši mnoga dobra, načinio i njima protivna zla, ali naglasak je na njihovoj funkcionalnosti. Naime, on život vidi kao borilište u koje smo poslani da se borimo (u Laktancija *certamen*), a ne da počivamo. Bog se djelovanjem neprijatelja služi da zle kazni, a čestite provjeri, pa da zasluže još veće nagrade. Prema tome napastovanje đavla pruža priliku za postizanje veće slave. Očito, Maruliću je vrlo bliska otačka ideja o vojevanju protiv zla, što je postalo opće mjesto kršćanske moralne teologije i asketike.[37]

Ukratko, i u osjetljivu pitanju demonologije Marulić se pokazuje izvrsno upućenim u tradicionalno kršćansko učenje. U svojem razmatranju služi se izvodima uglednih crkvenih pisaca, pri čemu je izborom građe i načinom njezina organiziranja dao tom složenom izlaganju svoj autorski pečat. Ne upušta se u podrobnije objašnjavanje bîti zla i đavla, nego ističe njegovu ulogu u životu kršćanina: za

---

[32] Usp. L. Coelii L a c t a n t i i Firmiani *Divinarum institutionum* ..., Lugduni, 1579, 547; 377.

[33] Usp. *Enchiridion* 10; *O državi Božjoj* 2,17.

[34] Prema Augustinovu tumačenju zlo nije drugo do li odsutnost dobra i nije nikakva supstancija (*Quid est autem aliud quod malum dicitur, nisi privatio boni; ... nec ullam substantiam malum esse*; *Enchiridion* 11; *Confessiones* 3,7,12; 4,15,24 (PL 32), 688; usp. i *O državi Božjoj* 11,9; 11,22.

[35] Usp. Ev I, 290.

[36] Marulićeva je misao (bilj. 28) vrlo bliska Laktancijevoj: *Sic Deus, quum bonum constitueret, quum virtutem daret, statuit etiam diversa, cum quibus illa confligerent. Si desit hostis, & pugna, nulla victoria est. Tolle certamen, ne virtus quidem quicquam est. Unde autem abest victoria, abesse hinc gloriam simul, & praemium, necesse est. Ut igitur virtutem ipsam exercitatione assidua roboraret, eamqve; faceret de malorum conflictatione perfectam, utrumque simul dedit, quia utrumque sine altero retinere vim suam non potest.* (n. dj. [32], 547-548).

[37] Usp. Ev I, 308. Još dodaje: »Ta, na koji bi se način provjerila snaga... kako bi, boreći se s moćnima, ubrali više slave... budemo li se pokazali kao odlični vojnici...« (ibid, 303). Osim navedenih primjera i B a z i l i j e V e l i k i, čija je djela Marulić također posjedovao, piše: *Deus creat mala, non propter quae plectimur, sed per quae castigamur. Porro quae nos corrigunt & aversos vexatione sua ad meliorem vitam revocant, ea vertuntur in bonum*, navod prema *Thesaurus ecclesiasticus*... (usp. ovdje bilj. 22) t. II, 22.

opake je kazna, a za čestite provjera; đavlovo je napastovanje prilika za boj i postizanje veće slave. Polazeći pak od različitih naziva za đavla, njihova etimološkog značenja i alegorijskog tumačenja ilustrira njegova svojstva, način djelovanja i konačni usud. To nije samo pouka kako ga prepoznati i shvatiti načine na koje djeluje, nego i snažan poticaj da mu se čovjek odupre i zasluži veće nagrade.

Branko Jozić

MARULIĆ'S DEMONOLOGY

While naturally he aspires at happiness, the experience of evil, which has become associated with an evil being (demon, Satan, the devil) drives man to find an answer to this problem. In ancient times, and then in the Middle Ages, and later, the devil, his works and snares were seen everywhere. As moral and didactic writer, Marulić could not possibly have avoided the issue of evil and of Satan.

That he considered the topic important is confirmed among other things by a fairly long disquisition on the devil in the *Evangelistarium* (as many as eleven chapters of Book Three), in which, of course, the Christian worldview is mirrored. Here he replies to the main questions about the nature of the devil, his origin, power and action, and his final fate. In the development of his thinking, Marulić's point of departure and resource are the Scriptures, but understandably he also makes use of works of later writers, following them with respect to content, and sometimes with respect to the structure of the exposition. He first of all says that demons are »spirits that wish to do harm, in which there is no righteousness, that are moved by arrogance, shrouded in cunning, that dwell between heaven and earth until at the end they shall be cast down into hell...«. Then he organises a more detailed analysis around the various names of the devil that are met with in the Scriptures, and via an allegorical treatment refers to their properties, vices, action and effects. Although his formulations are similar to the traditional expressions, in both the structure of the exposition and in the allegorical application of the etymological meanings of individual names, an original Marulić contribution can be discerned (amplifications and reductions) and it cannot be said that he followed one single model.

Particular attention is attracted by Marulić's answer to the question why the devil was created. Marulić locates his existence in the economy of salvation: »for the righteous it is useful to have an adversary whose vexation will exercise them for the struggle«, so that in victory they shall be worthy to be crowned in eternal glory. However, it would seem that he over-emphasised the need for such oppositions, and crossed the line into heresy, for he writes that the »providence of the divine creator of the world, having created many good things, commanded that some

evils opposing them come into being so that the good things should seem more desirable when compared with the evil«. In spite of this functional explanation of the existence of evil and of the devil, the claim that evil is the work of God is surprising, and the question must arise as to how this escaped censorship. A possible explanation is the general acceptance of Origen's answer to the criticism of Celsus according to which God did not create evil in the true sense, evil being merely the consequence of his main works, just as a carpenter, in making some objects, cannot avoid producing shavings and sawdust. If it is physical and external evils that are considered, then God might have created some of them so as to convert some people and heal those who need such suffering, who would not be trained by sound tenets and lessons. Origen's thinking is met with in other patristic writers, and the possible influence on Marulić is shown not only by the fact that the Split Humanist possessed the work of Origen's stated, but by the similar way he laid stress on the educational function of evil and the devil.

Marulić, then, transmits traditional Christian learning, making use of the formulations of previous church writers; however, in his choice of material and the way in which he organised his complex argument, he placed his own original stamp upon them.

Key words: Marko Marulić, Euangelistarium, evil, devil, demonology